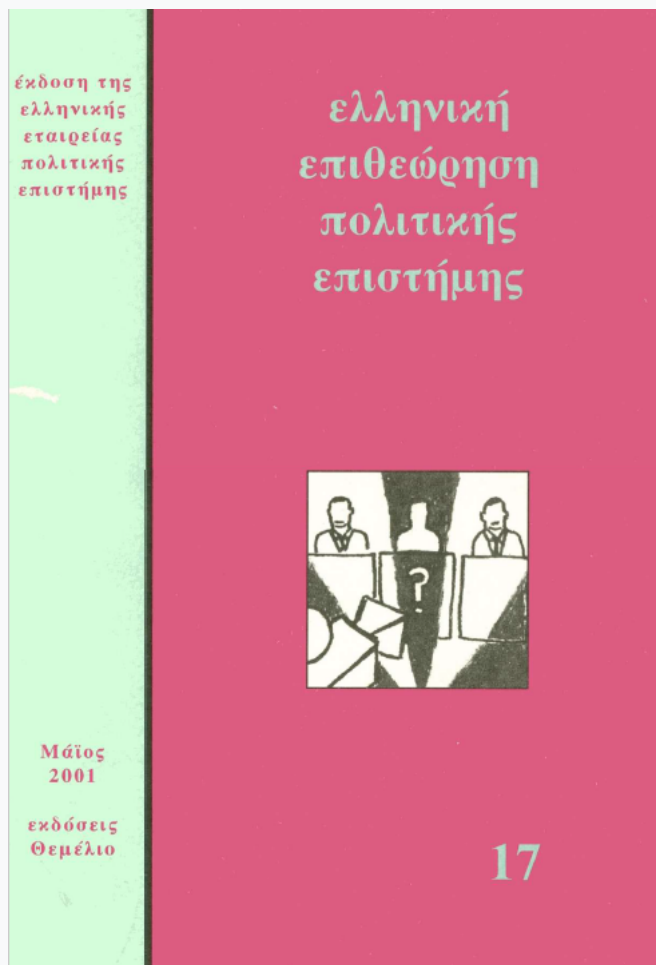

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 17 (2001)

Αφιέρωμα: Εκλογές 2000

Τάσος Κωστόπουλος, Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000, 405 σελ.

Στρατής Μπουρνάζος

doi: [10.12681/hpsa.15198](https://doi.org/10.12681/hpsa.15198)

Copyright © 2017, Στρατής Μπουρνάζος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπουρνάζος Σ. (2017). Τάσος Κωστόπουλος, Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000, 405 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 17, 175–179. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15198>

ΤΑΣΟΣ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Η απαγορευμένη γλώσσα. Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000, 405 σελ.

Κάθε βιβλίο έχει τη δική του «βίβλο γενέσεως», την ιστορία και την προϊστορία του· και αυτή η ιστορία και προϊστορία είναι, πολλές φορές, καθοριστική για την κατανόησή του. Αναζητώντας, λοιπόν, τις συνθήκες στις οποίες ξεκίνησε να γράφεται η *Απαγορευμένη γλώσσα* πρέπει –όπως διευκρινίζει και ο ίδιος ο συγγραφέας– να μεταφερθούμε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, την εποχή της εθνικιστικής έξαρσης για το Μακεδονικό.

Υπενθυμίζω, εδώ, ένα μόνο ουσιώδες συστατικό της ατμόσφαιρας εκείνων των ημερών: τον κομβικό ρόλο της «πανταχού παρούσας» Ιστορίας. Δεν πρόκειται μόνο για το γεγονός ότι εκατοντάδες βιβλία και άρθρα σχετικά με την ιστορία της Μακεδονίας εκδόθηκαν, επανεκδόθηκαν και δημοσιεύτηκαν τότε αλλά για κάτι πολύ πιο σημαντικό: η όλη διαμάχη και δημόσια συζήτηση για το Μακεδονικό αντλούσε ουσιαστικά τα επιχειρήματά της από την Ιστορία (και, επικουρικά, από την αρχαιολογία ή τη γλωσσολογία). Η Ιστορία ήταν αυτή που αποδείκνυε την «οικειοποίηση του ονόματος» από τους «Σκοπιανούς», που διατράνωνε ότι «ανέκαθεν η Μακεδονία ήταν ελληνική», που αποκάλυπτε τα «ψεύδη» των γειτόνων: το υπέρτατο δικαστήριο της Ιστορίας, ενώπιον της διεθνούς κοινότητας, καταδείκνυε την «πλαστογραφία» των γειτόνων και επικύρωνε το αδιαμφισβήτητο –εδώ και χιλιετίες– ελληνικό κοπιράιτ στο όνομα Μακεδονία.

Όσοι αισθάνονταν άβολα μέσα στο κλίμα αυτό, όσοι θέλησαν να αρθρώσουν έναν κριτικό λόγο αναγκάστηκαν να γίνουν και οι ίδιοι, τρόπον τινά, «μακεδονολόγοι», να αναδιφήσουν και να αναζητήσουν στοιχεία για να κλονίσουν τις εμπεδωμένες βεβαιότητες: την «ανυπαρξία» της σλαβομακεδονικής μειονότητας, την «κατα-

σκευή» από τον Τίτο μιας ανύπαρκτης γλώσσας κ.ο.κ. Στο πλαίσιο παρόμοιων ζητήσεων και ανησυχιών πρέπει να τοποθετήσουμε και το αρχικό έναυσμα που οδήγησε, μια δεκαετία περίπου αργότερα, στην έκδοση της *Απαγορευμένης γλώσσας*.

Ο υπότιτλος του βιβλίου, *Κρατική καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, προσδιορίζει και το αντικείμενό του. Το 1912, ένας στους τρεις κατοίκους του τμήματος της Μακεδονίας που ενσωματώνεται τότε στο ελληνικό κράτος είχε ως μητρική του γλώσσα τα σλαβομακεδόνικα. Και, όπως εξηγεί ο συγγραφέας,

«η εξάλειψη αυτής της σλαβογλωσσίας θεωρήθηκε ευθύς εξαρχής –και παρέμεινε ως τις μέρες μας– ο μείζων “εθνικός στόχος” στην περιοχή. Για την επίτευξή του στρατεύθηκε όλος ο κρατικός μηχανισμός, από την κορυφή της διοικητικής ιεραρχίας μέχρι τον απλό χωροφύλακα ή δάσκαλο. Αντίθετα απ’ ό,τι ισχυρίζεται η κυρίαρχη ιστοριογραφία, η περίοδος της μεταξικής δικτατορίας δεν αποτέλεσε τη μοναδική εποχή δίωξης του “τρискаτάρατου ξενικού ιδιώματος”, αλλά την κορυφή μιας πολιτικής που κράτησε δεκαετίες. Η *Απαγορευμένη γλώσσα* παρακολουθεί αυτή την πολιτική καταστολής, τρομοκρατίας, χλευασμού και “εθνικής” κινδυνολογίας από τις αρχές του 20ού αιώνα έως σήμερα».

Η μελέτη, με την έκδοσή της, έρχεται να σπάσει ένα φράγμα σιωπής πολλών χρόνων, καθώς η σλαβομακεδονική μειονότητα αποτέλεσε (και εξακολουθεί εν πολλοίς να αποτελεί) μια μειονότητα-φάντασμα: ανύπαρκτη για τον επίσημο κρατικό λόγο (ενώ ταυτόχρονα η κρατική πολιτική έκανε ό,τι μπορούσε για να την καταστήσει όντως ανύπαρκτη), εκτοπισμένη από το πεδίο του δημόσιου λόγου, αποκλεισμένη από το επίπεδο της επιστημονικής μελέτης.

Αν στην ανυπαρξία μελετών και την ανισότητα των πηγών συνυπολογίσουμε τη συνθετότητα του ζητήματος και τα εγγενή μεθοδολογικά προβλήματα, καταλαβαίνουμε πως ο ερευνητής έχει να αναμετρηθεί με ένα εξαιρετικά απαιτητικό εγχείρημα, καθώς το προς έρευνα αντικείμενο μοιάζει, πολλές φορές με κινούμενη άμμο. Ας σταθούμε, για παράδειγμα, σε ένα από τα πιο στοιχειώδη ερωτήματα: Ποιος είναι ο αριθμός των σλαβόφωνων; Αφού επισημάνει μια σειρά προβλήματα που συνδέονται με τη φερεγγυότητα των

στατιστικών (τις ποικίλες λαθροχειρίες, τις αυθαιρεσίες, τους χονδροειδείς υπολογισμούς και τις συνειδητές παραχαράξεις), ο Τ. Κωστόπουλος προχωρεί –όπως λέει– στην «καθοριστικότερη λεπτομέρεια», η οποία βρίσκεται στην καρδιά του θέματος: μας δείχνει πώς, στο πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό μωσαϊκό που συνιστά η Μακεδονία στις αρχές του αιώνα, κάθε πλευρά χρησιμοποιεί διαφορετικά ερμηνευτικά εργαλεία για την καταμέτρηση του μακεδονικού πληθυσμού: οι ελληνικές οθωμανικές στατιστικές παίρνουν ως βάση για τον εθνικό προσδιορισμό τη θρησκεία, ενώ οι σερβικές και οι βουλγαρικές, τη μητρική γλώσσα: οδηγούνται έτσι σε τελείως διαφορετικά –και επιθυμητά για την κάθε πλευρά– συμπεράσματα. Και, συνεχίζοντας, ο συγγραφέας μάς δείχνει πώς και η ίδια «η γλώσσα των σλαβόφωνων Μακεδόνων» (και συγκεκριμένα το αν είναι αυθύπαρκτη γλώσσα ή βουλγαρικό ιδίωμα) «αποτελεί και αυτή αντικείμενο διαφωνιών, τόσο ανάμεσα στα βαλκανικά κράτη όσο και μεταξύ των επιστημόνων».

Σε αυτό λοιπόν το συγκεκριμένο και σύνθετο ερευνητικό τοπίο, ο συγγραφέας αντεπεξέρχεται με επιτυχία στις απαιτήσεις του θέματος του. Καταφέρνει, πρώτα απ' όλα, μέσα από τις διάσπαρτες πηγές, τις σιωπές και τις αποσιωπήσεις, να συναγάγει την «πρώτη ύλη», να στοιχειοθετήσει το αντικείμενό του και να ξεκαθαρίσει το τοπίο – ανοίγοντας έτσι τον δρόμο και για τους επόμενους ερευνητές. Ταυτόχρονα, καταφέρνει να αντιπαραθέσει, απέναντι στον κυρίαρχο επί δεκαετίες λόγο των «αυτονοήτων», έναν κριτικό λόγο με πολλές αποχρώσεις που αναδεικνύει τη συνθετότητα των ζητημάτων. Αποφεύγει έτσι έναν κίνδυνο που ελλοχεύει συχνά σε τέτοιου είδους εγχειρήματα: τον κίνδυνο των μανιχαϊκών σχημάτων, όπου ο κυρίαρχος λόγος δεν ανατρέπεται, απλώς αντιστρέφεται, λ.χ. στη δημιουργία μιας «αντιμυθολογίας» της «καλής» μειονότητας.

Επιπροσθέτως, ο αναγνώστης θα απολαύσει το ανάγνωσμα χάρη στις αρετές της γραφής και το θησαυρό των πληροφοριών του. Στις σελίδες του θα συναντήσει μια μεγάλη γκάμα από πρόσωπα και πράγματα, φιγούρες αλλόκοτες και πράξεις παράδοξες – παράδοξες βέβαια για εμάς σήμερα, αλλά απόλυτα κατανοητές και αναμενόμενες στην εποχή τους. Θα συναντήσει, λ.χ., παπάδες και μητροπολίτες στις αρχές του αιώνα που δεν κρατούν μόνο την αγιαστούρα τους, περιοδεύοντας στα χωριά της Μακεδονίας, αλλά και δαυλούς για να κάψουν τα βουλγαρικά βιβλία: έλληνες μακεδονομάχους που συμμαχούν με τις οθωμανικές αρχές: χωροφύλα-

κες και έλληνες κρατικούς υπαλλήλους που προβαίνουν σε μετονομασίες εξαρχαϊζοντας τα ονόματα και έτσι, το 1915, ο Ιβάνωβ γίνεται Κωστόπουλος, ο Μπόρις γίνεται Παναγιώτης, Βύρων ή Περικλής, η Ντόστα γίνεται Θεοδότα και η Μπόζνα, Χριστίνα· τα εθνικώς ύποπτα πανηγύρια, που κρατούν ως τις μέρες μας· τον γυμνασιάρχη Τσιούλκα, ο οποίος στα 1907 αποδεικνύει ότι το σλαβομακεδονικό ιδίωμα κατάγεται απευθείας από την αρχαία ελληνική, ανακαλύπτοντας έναν τεράστιο αριθμό ομηρικών λέξεων σε αυτό (έτσι το *μπόσκαμ* ετυμολογείται από το *πιπίσκω*, το *ζαγκούμπαμ* από το *συγκυβεύω*, το *ζαϊσλάμναμ* από το *συνεξελαύνω* και το *ζαϊσφάτταμ* από το *συνεξάπτω*)· επίσης, θα μάθουμε για την πρόταση, στις αρχές του αιώνα, της Λουίζας Ριανκούρ για συγκρότηση ειδικού ταμείου «προς προικοδότησιν κοριτσιών ελληνοφώνων χωριών, διά να τα πανδρεύσωμεν με νέους σλανοφώνους προς επικράτησιν της ελληνικής γλώσσης εις το σπίτι», αλλά και για τις προτάσεις της ΥΠΕΑ το 1982 για κατάρτιση ειδικού κρατικού φορέα, την κατάλληλη στελέχωση των δημόσιων υπηρεσιών, τη δημιουργία πολιτιστικών συλλόγων, την παρεμβολή εμποδίων σε όσους Έλληνες θέλουν να φοιτήσουν στα Σκόπια κ.ο.κ. για την εξάλειψη του ιδιώματος· και, ακόμα, για τις πανηγυρικές τελετές, παρουσία όλων των τοπικών αρχών, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, όπου ολόκληρα χωριά «ορκίζονται ενώπιον Θεού και ανθρώπων» ότι δεν θα ξαναμιλήσουν το «οικτρών ιδίωμα».

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα διαπιστώσει ότι το βιβλίο είναι φειδωλό σε γενικεύσεις και ερμηνείες. Το γεγονός, αν και συνιστά βέβαια καταρχήν έλλειψη, πιστεύω ότι πρέπει να συγκαταλεγεί εντέλει στις αρετές του βιβλίου. Και αυτό γιατί δείχνει ότι ο συγγραφέας έχει σαφή αίσθηση του μέτρου, της ερευνητικής κατάστασης στον τομέα και των προτεραιοτήτων. Με το πέπλο σιωπής το οποίο έχει καλύψει επί δεκαετίες το ζήτημα και την ανυπαρξία μελετών, αυτό που έχουμε ανάγκη είναι η δουλειά σκαπανέα που επιτελεί ο Κωστόπουλος και όχι οι βεβιασμένες ερμηνείες ή τα σχήματα που ακροβατούν. Ταυτόχρονα, στον Επίλογο, εφιστώντας την προσοχή του αναγνώστη στην αποφυγή των εύκολων γενικεύσεων, ο συγγραφέας θέτει τα ερωτήματα και ανοίγει ζητήματα προς έρευνα. Για παράδειγμα, επισημαίνει ότι θα πρέπει να είμαστε «εξαιρετικά επιφυλακτικοί» απέναντι στη σχολή η οποία ερμηνεύει τη μειονοτική πολιτική του ελληνικού κράτους με βάση την υποτιθέμενη «βαλκανική καθυστέρηση». Και εξηγεί:

«Όχι γιατί η σημερινή ευρωπαϊκή πολιτική στα ζητήματα ετερότητας των γηγενών –και όχι, φυσικά, των μεταναστευτικών– μειονοτήτων δεν είναι αρκετά προχωρημένη σε σχέση με τα όσα ισχύουν ακόμα στα καθ' ημάς. Αλλά γιατί μια τέτοια ερμηνεία διεκδικεί μια διαχρονική ισχύ που διαφεύδεται πανηγυρικά από τα ίδια τα δεδομένα. Πιο απλά: στο μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε σ' αυτό το βιβλίο, οι προσπάθειες του ελληνικού κράτους για τη γλωσσική αφομοίωση των σλαβοφώνων Μακεδόνων όχι μόνο είχαν την πλήρη και ρητά δεδηλωμένη συμπαράσταση της “πολιτισμένης Δύσης”, αλλά επιπλέον αντλούσαν τα πρότυπά τους, τη θεωρητική τους θεμελίωση, ακόμη και τις μεθόδους τους από την κοινή ευρωπαϊκή παρακαταθήκη της εποχής. Δεν είναι μόνο η συχνή επίκληση του γαλλικού προτύπου εθνικής συγκρότησης από την ελληνική προπαγάνδα, που δεν κουράζεται να συγκρίνει τους “σλαβόφωνους Έλληνες” με τους Αλσατούς, τους Βρετόνους, ακόμη και τους Βάσκους της Γαλλικής Δημοκρατίας. Ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η (τυχαία;) σύμπτωση των τεχνικών μεθόδων τιμωρίας της γλωσσικής απόκλισης που συναντάμε στα σχολεία της Ελλάδας και της Γαλλίας κατά το πρώτο μισό του αιώνα μας».

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα, ασφαλώς πολλά είναι αυτά που έχουν αλλάξει, τόσο σε επίπεδο γενικότερου κλίματος όσο και σε επίπεδο πολιτικής. Παρ' όλα αυτά, η *Απαγορευμένη γλώσσα* –πέραν της επιστημονικής της αξίας– παραμένει ένα βιβλίο επίκαιρο. Πρώτον: επειδή, ιδίως στην καινούργια συγκυρία, ζητήματα που σχετίζονται με τις μειονότητες γενικότερα, και τη σλαβομακεδονική ειδικότερα, έρχονται στο προσκήνιο. Δεύτερον: επειδή από τις συγκυρίες το Μακεδονικό, για περισσότερο από έναν αιώνα, αποτέλεσε, και εξακολουθεί εν πολλοίς να αποτελεί, κομβικό ζήτημα για τη συγκρότηση του ελληνικού εθνικισμού, καθώς και των γειτονικών εθνικισμών. Και ακριβώς γι' αυτό έχουμε ανάγκη από κριτικές και ουσιαστικές προσεγγίσεις του.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ